

Sobiesław SZYBKOWSKI
Gdańsk

Uwagi o pieczęciach Aleksandra Jagiellończyka*

I

Król polski i wielki książę litewski Aleksander Jagiellończyk przez długi czas nie miał dobrej opinii w polskiej historiografii, zarówno tej nowożytnej, jak i w niektórych pracach nowoczesnych¹. Obraz ten zmieniły dopiero badania Fryderyka Papée i Krzysztofa Pietkiewicza dotyczące jego rządów w Wielkim Księstwie Litewskim i w Królestwie Polskim, które pokazały go jako władcę znacznie wybitniejszego niż sądzono². Ostatnie rozważania Zenona Piecha dotyczące zarówno pieczęci polskich, jak litewskich tego władcy sugerują, że również w tym przypadku nie tylko odszedł on od wykształconych podczas dłużejletniego panowania ojca wzorców propagowania ideologii królewskiej, ale zarówno swoją wielką pieczęcią koronną, jak i wielką pieczęcią litewską otworzył nowy rozdział w dziejach polskiej sfragistyki monarszej³. Znaczenie panowania Aleksandra z punktu widzenia monarszej sfragistyki jest ważne także dlatego, że zarówno jako wielki książę, jak i król polski używał on stosunkowo dużej liczby pieczęci. Było ich więcej, aniżeli w przypadku jego starszego brata Jana Olbrachta. Były to: mniejsza pieczęć litewska, wielka pieczęć litewska, sygnet litewski (przypomniany przez Edmundasa Rimšę), pieczęć królewicowska (używana jednak także przez cały okres samodzielnych rządów na Litwie oraz po elekcji na króla Polski, zob. niżej), wielka pieczęć koronna, mniejsza pieczęć koronna oraz polskie sygnety: mniejszy i większy⁴.

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015.

¹ Poglądy historiograficzne dotyczące Aleksandra zebrała W. Białowiejska, *Stosunki Litwy z Moskwą w I połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka*, „Ateneum Wileńskie”, 7, 1930, s. 67–71 oraz K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia na dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 6 n.

² F. Papée, *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1999; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo*.

³ Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 69–77, 103–106. O tym, że pieczęć wielka Aleksandra stanowiła wzór dla późniejszych polskich wielkich pieczęci koronnych pisał już M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1910, s. 24.

⁴ Obok Z. Piecha wszystkie bądź tylko część wymienionych pieczęci Aleksandra rejestrują: F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen: ein Beitrag zur Förderung diplomatischer, genealogischer, numismatischer und kunstgeschichtlicher Studien über ursprünglich slavische Theile der preussischen Monarchie*, Berlin 1854, s. 18, Taf. 12; T. Żebrawski, *O pieczęciach dawnej Polski i Litwy*, z. II, Kraków 1871, s. 56–58 (nr 64–68) i tabl. 20; M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 22 n. (nr 38–42); I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1997, s. 72, 75 n.; E. Rimša, *Nežinomi Aleksandro ir Žygimanto Seniojo signetiniai antspaudai*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 1988, s. 111–113; interesujące rozważania na temat pieczęci wielkiej Aleksandra znajdują się także w: M.A. Janicki, *Datowanie płyty nagrobnej Filipa Kallimacha*, *St. Źródł.*, 41, 2003, s. 29–32. Fotografie niektórych

Mimo znacznych osiągnięć w zakresie badań nad sfragistyką Aleksandra Jagiellończyka polska historiografia nie wyczerpała wszystkich możliwości tkwiących w istniejącym materiale źródłowym. Badacze pomijali bowiem zespół oryginalnych dokumentów i listów tego monarchy, kierowanych do gdańskiej rady miejskiej, a znajdujących się w Archiwum Państwowym w Gdańsku⁵. Dodajmy jeszcze, że w zbiorze tym znajdują się także liczne egzemplarze pieczęci Aleksandra, znane dotychczas albo wyłącznie jako pieczęcie jednostkowe albo znacznie gorzej zachowane niżli w archiwum gdańskim. Pozwala to na uzupełnienia dotyczące liczby pieczęci stosowanych przez Aleksandra Jagiellończyka oraz dokładniejszą, bądź inną interpretację pieczęci już zarejestrowanych w literaturze.

Najważniejszym odkryciem dotyczącym omawianej tu problematyki jest nieznaną do tej pory pieczęć Aleksandra Jagiellończyka odcisnięta pod jego kredytywą dla prepozyta wrocławskiego Mikołaja Kościeleckiego ze Skępego skierowaną do gdańskiej rady (Kraków, 17 III 1502)⁶. Pieczęć króla w czerwonym wosku, odcisnięta przez papier pod tekstem, jest obecnie pozbawiona kustodii (ze słabym jednak odbiciem typariusza), która oderwała się od wosku, choć znajduje się luzem w kopercie wraz z kredytywą. Woskowy odcisk, mimo pewnych ubytków, pozwala na zadowalający opis pieczęci. Jest to pieczęć o średnicy 33 mm. W polu pieczęci widnieją dwie tarcze gotyckie we wzajemnym pokłonie heraldycznym. Na prawej (heraldycznie) znajduje się zwrócony w prawo (heraldycznie) Orzeł Królestwa Polskiego, na lewej natomiast (dość znacznie jednak uszkodzonej) można bez trudu rozpoznać Pogoń Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nad nimi umieszczono otwartą koronę. Legenda znajduje się na dwóch banderolach, umieszczonych nad i pod herbami. Na górnej napis, wykonany minuskułą gotycką, brzmi: ALEXANDER: REX, na dolnej zaś: POLONIE⁷. Pieczęć należy zatem z całą pewnością uznać za królewską pieczęć koronną Aleksandra Jagiellończyka.

Motywy heraldyczne występujące na tej pieczęci nie są odosobnione we wczesnej sfragistyce królewskiej Aleksandra. Już Teofil Żebrawski i Marian Gumowski opisali bowiem jego owalną pieczęć sygnetową (24x17 mm), mieszczącą wewnątrz owalu ośmioboczne pole (17x14 mm), w nim — po prawej (heraldycznie) stronie herb Królestwa Polskiego, po lewej zaś litewską Pogoń, nad którymi umieszczono otwartą koronę. Nad i pod ośmiobocznym polem znajdują się dwie banderole z literami ARP i MDL (A[lexander] R[ex] P[olonie]; M[agnus] D[ux] L[ithuanie])⁸.

Tłok interesującej nas pieczęci powstał najprawdopodobniej po koronacji królewskiej Aleksandra, która miała miejsce 12 XII 1501 r. w Krakowie⁹, być może już na początku roku następnego, skoro jej pierwszy, i jak na razie jedyny egzemplarz, znajduje się na źródle z 17 III 1502 r. Aleksander na pewno nie posiadał jej podczas negocjacji z radą koronną w październiku 1501 r., ponieważ resztki pieczę-

pieczęci tego władcy ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie: *Pieczęcie królów i królowych Polski. Tabularium actorum antiquorum Varsoviense maximum*—„InSimul”, Warszawa 2010, s. 30–33.

⁵ AP w Gdańsku, 300D.8 (listy i dokumenty Aleksandra jako wielkiego księcia litewskiego); 300D.4 (listy i dokumenty Aleksandra jako króla polskiego). Z polskich badaczy pełną kwerendę wykonał tam jedynie, ale tylko w zakresie pieczęci książąt mazowieckich S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 397. Gdańskie archiwum w swej bibliografii wykazywała także I. Sułkowska-Kurasiowa, *Kancelaria*, s. 177, ale badaczka ta nie wykorzystwała części źródeł sfragistycznych. Co ciekawe, archiwum gdańskie nie pomijali w swoich kwerendach sfragiści litewscy, por. E. Rimša, *Nežinomi*.

⁶ AP w Gdańsku, 300D4.561. Widzieli ją wprawdzie wydawcy *Akta Stanów Prus Królewskich* [dalej: ASPK], t. 4/1, wyd. M. Biskup, K. Górski, Toruń 1966, s. 31, opisali ją jednak bardzo lakonicznie jako: „pieczęć dwupolową z Orłem i Pogonią”, co można było odnieść do znanego już dawniej tzw. sygnetu dwuherbowego (por. niżej).

⁷ Por. fot. 1. Transkrypcja inskrypcji napieczętych została dokonana wedle *Zasad transkrypcji inskrypcji napieczętych*, oprac. M. Hlebionek, <<http://adacta.archiwa.net/file/sceaux/transceaux.pdf>> [dostęp: 11 III 2013].

⁸ T. Żebrawski, *O pieczęciach*, z. II, s. 58 (nr 68); M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 23 (nr 42). Według A. Vossberga, *Siegel*, taf. 11; T. Żebrawskiego, *O pieczęciach*, z. II, s. 58 (nr 67) i M. Gumowskiego, *Pieczęcie*, s. 23 (nr 41) ośmioboczne pole tego sygnetu było prawdopodobnie używane także osobno jako ośmioboczny sygnet herbowy beznapisowy, jak ujął to M. Gumowski (*Pieczęcie*, s. 23, nr 41): „Przypuszczać można, że część środkowa, używana zresztą i osobno jako pieczęć Nr. 41, stanowiła właściwy sygnet w szlachetnym kamieniu wyróżniony, reszta zaś, mianowicie obie wstęgi i owal, stanowiła oprawę tego kamienia, zapewne w złocie wyrobioną”.

⁹ F. Papée, *Aleksander*, s. 54.

ci pod jego kredytywą skierowaną do rady gdańskiej z Mielnika 18 X 1501 r. (tytułował się w niej: *Alexander Dei gracia electus Regni Polonie, magnus dux Lithuanie, Samogithie, Russie, Kyowie etc. dominus et heres*), wyraźnie wskazują, że posłużył się wówczas jeszcze własną mniejszą pieczęcią litewską o średnicy 38 mm¹⁰. Wydaje się to całkowicie zrozumiałe, bo jako niedawno wybrany elekt, nie mógł jeszcze dysponować pieczęcią polską. Zresztą w korespondencji kierowanej do Gdańska Aleksander aż do 5 XI 1503 r. używał do jej pieczętowania swojego ośmiobocznego sygnetu królewiczowskiego, sporządzonego jeszcze przed śmiercią ojca, przedstawiającego w polu pieczęci tarczę z Orłem, podtrzymywaną przez anioła, z majuskułnymi literami AP po bokach tarczy (A[*lexander*] P[*rinceps*] ewentualnie A[*lexandri*] P[*rincipis*])¹¹, co dodatkowo wzmacnia naszą hipotezę o wykonaniu typariusza interesującej nas pieczęci królewskiej, dopiero na początku roku 1502.

Wydaje się, że w tym samym czasie został sporządzony sygnet Aleksandra powtarzający motyw herbowy z nowoodkrytej „gdańskiej” pieczęci króla. Dotychczas był on wprawdzie znany wyłącznie z luźnego odcisku w czerwonym wosku datowanego na rok 1503¹², jednak z pomocą w lepszym datowaniu jego powstania ponownie przychodzą materiały gdańskie. Został on bowiem użyty (odcisk w czerwonym wosku przez papier) w liście króla skierowanym do gdańskiej rady z Nowogródka 12 VII 1502 r.¹³

Trudności nie powinna sprawiać interpretacja ideologicznej wymowy zarówno pieczęci, jak i sygnetu. Umieszczenie wspólnej korony nad herbami Polski i Litwy, a pamiętajmy, że są to pieczęć i sygnet koronne władcy, miało akcentować ponowne połączenie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa, nad którymi od elekcji na króla Polski miał włączyć jeden monarcha: właśnie Aleksander. Z ideowym programem trwałego złączenia polskiego i litewskiego tronu w rękach jednego panującego Aleksander występował zresztą jeszcze latem 1501 r., podczas starań o polską koronę, czego ostatnio dowiódł Marcin Starzyński¹⁴. Obietnice Aleksandra znalazły swój instytucjonalny wyraz w nie wprowadzonej jednak w życie w wyniku oporu Litwinów, polsko–litewskiej unii piotrkowsko–mielnickiej z października 1501 r. W akcie tym przez zapis o wspólnej elekcji króla, który miał być jednocześnie wielkim księciem, kasowano możliwość funkcjonowania osobnego władcy na Litwie¹⁵.

Opisana tutaj „polska” pieczęć oraz dwuherbowy sygnet króla Aleksandra są interesujące również ze względu na sposób rozmieszczenia legendy. Są to bowiem jedne z najstarszych znanych polskich pieczęci królewskich, na których legenda została umieszczona na banderolach¹⁶. Forma ta nie była naśladowana na kolejnych polskich pieczęciach króla, znajdujemy ją jednak, choć nie w zakresie umiejscowienia właściwej legendy, na wielkiej pieczęci litewskiej Aleksandra (inskrypcje na banderolach opisują herby znajdujące się w wieńcu heraldycznym)¹⁷.

¹⁰ AP w Gdańsku, 300D4.555.

¹¹ AP w Gdańsku, 300D4.573. O tym sygnecie por. E. Rimša, *Nežinomi*, s. 109–111; Z. Piech, *Monety*, s. 76 n.; *Pieczęcie*, s. 33; problem dotyczący jego wycofania z użycia został omówiony w dalszej części niniejszego opracowania.

¹² M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 23, nr 42 (tu datacja nie podana); „*Imagines potestatis*”. *Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca–30 września 2007 roku*, red. J. Trupinda, Malbork 2007 (tu podana informacja o datacji odcisku oraz o tym, że jest to jedyny znany odcisk tej pieczęci, jej opis został jednak dokonany nieprawidłowo).

¹³ AP w Gdańsku, 300D4.565. Zob. fot. 2.

¹⁴ M. Starzyński, *Aleksandro Jogailaičio pastangos sudaryti unija (pagal susirašinėjimą su Krokuvos miesto taryba)*, „*Lietuvos istorijos metraštis*”, 2006/2, s. 31–41. Por. także *Aktia Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego itd. (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, nr 4.

¹⁵ F. Papée, *Aleksander*, s. 51 n.

¹⁶ Wydaje się, że najstarszą polską pieczęcią królewską z legendą na banderolach może być ośmioboczny sygnet Kazimierza Jagiellończyka z herbami Polski i Litwy podtrzymywanymi przez anioła, choć inskrypcja na nich jest nieczytelna (*Pieczęcie*, s. 25). Legenda była natomiast umieszczona na banderolach na pewno na pieczęci babki Aleksandra, królowej Zofii Holszańskiej. Nadto pieczęć ta, podobnie jak sygnet Kazimierza Jagiellończyka oraz interesujące nas tu pieczęć i sygnet jego syna, posiadała w polu herby Polski i Litwy (tak jak w wypadku sygnetu kazimierzowskiego podtrzymywane przez anioła). Wydaje się jednak mało prawdopodobne, żeby Aleksander wzorował się na pieczęci babki, nie można natomiast wykluczyć inspiracji pieczęcią ojcową, por. Z. Piech, *Monety*, s. 319 n.; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 98, 198.

¹⁷ Z. Piech, *Monety*, s. 103 n.

II

Materiały gdańskie umożliwiają również dokonanie innej interpretacji jednej z polskich pieczęci sygnetowych Aleksandra: tzw. pieczęci sygnetowej większej, choć ze względu na jej formę poprawniejsze byłoby określenie jej jako beznapisowej pięciopolowej pieczęci herbowej. Jako pierwsza wprowadziła ją do obiegu naukowego I. Sułkowska–Kurasiowia. Znany był jej tylko jeden egzemplarz odcisku, umieszczony na liście papierowym z 9 XII 1503 r. Wedle interpretacji wspomnianej badaczki pieczęć miała charakter beznapisowy i ograniczała się do skwadrowanej tarczy herbowej (naprzemiennie Orzeł i Pogoń) wraz z tarczą sercową z herbem dynastycznym Habsburgów¹⁸, nawiązującym do matki Aleksandra, królowej Elżbiety Rakuszanki, córki króla rzymskiego, czeskiego i węgierskiego Albrechta Habsburga, siostry króla Czech i Węgier Władysława Pogrobowca¹⁹. Poglądy I. Sułkowskiej–Kurasiowej dotyczące wyglądu pieczęci przyjął Z. Piech. Wzbogacił je jednak sugestią, że ta pieczęć Aleksandra była wzorowana na pieczęci jego brata — arcybiskupa gnieźnieńskiego i kardynała Fryderyka, który jako pierwszy spośród synów Kazimierza Jagiellończyka posiadał pieczęć beznapisową ze skwadrowanym herbem (Orzeł i Pogoń) wraz z polem sercowym zawierającym habsburski herb matki, jakkolwiek w przeciwieństwie do interesującej nas pieczęci Aleksandra była to pieczęć okrągła²⁰.

Do przedstawionych wyżej ustaleń wypada jednak wprowadzić znaczną korektę, co do herbów znajdujących się w poszczególnych polach tarczy herbowej (o wymiarach około 22x25 mm) omawianej tu pieczęci Aleksandra. W polu sercowym znajduje się tam herb Habsburgów (Austrii), podobnie w polu pierwszym i drugim widnieją: Orzeł Królestwa Polskiego i litewska Pogoń. Jednak w polu trzecim umieszczono na pewno wspiętego Lwa koronnej Rusi, w czwartym natomiast zbrojnego Orła Prus Królewskich²¹.

Funkcjonowanie tej pieczęci na listach króla Aleksandra do Gdańska dokumentuje dwadzieścia kilka zachowanych egzemplarzy lub śladów po nich²². Po raz pierwszy pojawia się ona na liście skierowanym przez wspomnianego monarchę do gdańskiej rady z Lublina 22 XI 1503 r.²³, widać ją również na listach króla z 1506 r.²⁴ Z całą zatem pewnością należy stwierdzić, że była ona używana do końca jego panowania.

Sekwencja stosowania poszczególnych typów pieczęci na listach do Gdańska pozwala nawet ustalić, którą z dotąd używanych pieczęci monarchy zastąpiła interesująca nas pieczęć. Do listopada 1503 r. bowiem najczęściej używaną pieczęcią Aleksandra (i to, jak wspominaliśmy wyżej, od 1501 r.) na listach do wspomnianego adresata był sygnet królewiczowski (omówiony wyżej)²⁵. Po raz ostatni uwierzytelniono nią list króla wystawiony w Lublinie 5 XI 1503 r.²⁶ Później nie notujemy jej w kore-

¹⁸ I. Sułkowska–Kurasiowa, *Polska kancelaria*, s. 72–75.

¹⁹ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968, s. 58–62; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999, s. 142 n.

²⁰ Z. Piech, *Monety*, s. 77, 86; tenże, *Austriacki herb Habsburgów w heraldyce Jagiellonów*, w: *Nihil superfluum esse. Studia ofiarowane profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 582 n.

²¹ Por. fot. 3 i 4.

²² AP w Gdańsku, 300D4.574, 575, 582 (tylko ślad), 591, 593, 594, 595, 597 (uszkodzona), 611 (tylko ślad), 612, 615 (tylko ślad), 620 (tylko ślad), 625, 627 (prawie całkowicie wykruszona), 628, 630, 631 (tylko ślad), 634, 635, 639, 640 (tylko ślad); 300D45A.27, 29, 30 (tylko połowa woskowego odcisku); 300D79.54, 55; 508.1214, k. 82–83, 87–88. Wszystkie pieczęcie były odcisnięte przez papier. Przykłady listów Aleksandra uwierzytelnianych tą pieczęcią kierowanych do innych odbiorców por. W. Chorążyczewski, *Pieczęć „uszczerbiona” ostatnich Jagiellonów*, s. 3 n., <http://adacta.archiwa.net/file/chor_piecz.pdf> [dostęp 15 IX 2012].

²³ AP w Gdańsku, 300D4.574; W. Chorążyczewski, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 4.

²⁴ AP w Gdańsku, 300D4.630, 631, 634, 635, 639, 640.

²⁵ Tamże, 300D4.556 (tylko ślad), 557, 558 (tylko ślad), 560, 563 (tylko ślad), 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573. Wszystkie pieczęcie odcisnięte przez papier.

²⁶ Tamże, 300D4.573.

spondencji kierowanej do gdańskiej rady. Najwyraźniej zatem zastąpiono ją herbową pieczęcią pięciopolową, po raz pierwszy użytą na liście do Gdańska, wysłanym z Lublina 22 XI 1503 r.²⁷

Wydaje się także, że możemy zasugerować powody, dla których Aleksander zaprzestał używania sygnetowej pieczęci mniejszej. Na pewno nie odzwierciedlała ona już jego obecnego statusu: króla Polski i wielkiego księcia Litwy. Na skromnym, choć bardzo starannie wykonanym, sygnecie królewiczowskim obok tarczy z Orłem, podtrzymywanej przez anioła widniały wszak litery AP (A[lexander] P[rinceps]), odzwierciedlającą pozycję Aleksandra tylko jako jednego z synów Kazimierza Jagiellończyka, za którego panowania typariusz został sporządzony²⁸.

Do bardzo ciekawych wniosków prowadzi również porównanie beznapisowej herbowej pieczęci pięciopolowej Aleksandra z jego pieczęcią wielką. Z całą pewnością pod względem formy, stylistyki i wymiarów pieczęć ta jest identyczna z centralną tarczą herbową pieczęci wielkiej, na której widnieją skwadrowane herby Polski, Litwy, Rusi oraz Prus Królewskich, w tarczy sercowej natomiast austriacki herb Habsburgów, co zauważył już dawniej Waldemar Chorążyczewski²⁹. Pozwala to zgodzić się z wysuniętą przez wspomnianego badacza sugestią, że pieczęć herbowa pięciopolowa Aleksandra to w rzeczywistości częściowe odbicie typariusza pieczęci wielkiej, ograniczające się do jego tarczy centralnej (co jest możliwe, ponieważ jej zachowane wizerunki ograniczają się do pieczęci odcisniętych przez papier). Nie było zatem osobnego typariusza dla pieczęci pięciopolowej, którą wspomniany badacz określa, ze względu na jej związek z pieczęcią wielką, jako pieczęć „uszczerbioną”³⁰. W. Chorążyczewski zwraca także uwagę, że z podobną praktyką odciskania tylko tarczy centralnej typariusza pieczęci wielkiej mamy do czynienia zarówno w kancelarii Zygmunta Starego, jak i Zygmunta Augusta³¹. Zasadna wydaje się zatem konstatacja, że Aleksandra wypada uznać za prekursora na gruncie polskim tego ciekawego zjawiska związanego z praktyką użycia pieczęci monarszej.

Prawidłowa identyfikacja herbowej beznapisowej pieczęci Aleksandra jako odcisku herbu centralnego pieczęci wielkiej weryfikuje także wcześniej zasygnalizowany pogląd Z. Piecha, że inspiracją dla niej była beznapisowa herbowa pieczęć kardynała Fryderyka³². Tymczasem nie było to możliwe ze względu na faktyczną formę interesującej nas tu pieczęci Aleksandra, która był odciskana z wykorzystaniem centralnego elementu typariusza pieczęci większej koronnej, gdy wspomnianą pieczęć jego brata odciskano z osobno sporządzonego tłoka. Pewną analogię można dostrzec jedynie w budowie herbu złożonego na obu pieczęciach, choć wypada podkreślić, że pod względem ikonograficznym nie były one identyczne.

²⁷ W. Chorążyczewski, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 4.

²⁸ E. Rimša, *Nežinomi*, s. 110 n.; Z. Piech, *Monety*, s. 76–77. W. Chorążyczewski, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 4, wiąże rezygnację z używania sygnetu królewiczowskiego na rzecz pieczęci pięciopolowej z przejściem Jana Łaskiego w listopadzie 1503 r. z urzędu sekretarza wielkiego na kanclerstwo koronne. Należy jednak dodać, że zarówno owym sygnetem (jako sekretarz wielki), jak i pieczęcią wielką (której centralny herb to właśnie pieczęć pięciopolowa, por. niżej) dysponował Łaski (jako kanclerz), ostatecznie wspomniany badacz konstatuje więc, że „z jakichś powodów nie chciano niektórych dokumentów i listów zaopatrywać w pełnowartościową pieczęć publiczną”.

²⁹ Por. fot. 3, 4 i 5. Opis herbu: M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 22, nr 38 (tu jednak mowa tylko o skwadrowanych herbach Polski i Litwy w tarczy centralnej); Z. Piech, *Monety*, s. 69 n.; tenże, *Austriacki*, s. 584; W. Chorążyczewski, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 2.

³⁰ W tym miejscu wypada poświęcić nieco uwagi terminowi, który W. Chorążyczewski proponuje na określenie interesującej nas pieczęci Aleksandra. Badacz ten wprost przyznaje, że odwołuje się w tym wypadku do terminologii heraldycznej (tenże, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 2), w której występuje pojęcie herbów uszczerbionych. Wypada jednak zwrócić uwagę, że heraldyczne uszczerbienie polega na zmianie herbu przez odjęcie lub dodanie (to jest nawet częstsze) pewnych elementów do tarczy herbowej. Tymczasem w przypadku herbowej beznapisowej pieczęci Aleksandra mamy do czynienia z jej odciskaniem z wykorzystaniem tylko pewnej części typariusza pieczęci większej, faktycznie więc ujmuje się jej pewne elementy, nie ma zaś mowy o ich dodawaniu, co czyni proponowany termin nie do końca ścisłym. Może lepszym, krótszym, terminem na określenie tego typu pieczęci Aleksandra oraz jego następców byłoby określenie: pieczęć niepełnopostaciowa, skoro była ona tylko częściowym odciskiem pieczęci większej.

³¹ W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007, s. 214, 230, 232–235, 237; tenże, *Pieczęć „uszczerbiona”*, s. 1–5.

³² Z. Piech, *Monety*, s. 77.

III

Osobne rozważania należy poświęcić programowi heraldycznemu pieczęci wielkiej Aleksandra. Jest to pieczęć stosunkowo duża, o średnicy 73 mm. Jej legenda brzmi: ALEXANDER DEI GRA-[cia] REX POLONIE MAGNUS DUX LITHVANIE RUSSIE PRUSSIE Q[ue] D[omin]US ET HERES. W centralnej części pola została umieszczona skwadrowana tarcza herbowa z tarczą sercową, którą opisaliśmy wyżej, nad którą umieszczono koronę zamkniętą. Tarczę ową otacza wieniec herbów. Zaczyna się on (licząc zgodnie z ruchem wskazówek zegara) od herbu z Gryfem w tarczy, następnie następują: herb ziemi sandomierskiej, herb dynastyczny Jagiellonów (w tarczy krzyż jagielloński), herb ziemi dobrzyńskiej, herb ziem środkowopolskich (Kujaw, ziemi łęczyckiej i sieradzkiej Połulew–Połurzeł)³³ i ostatni w tym układzie herb gospodarstwa mołdawskiego³⁴.

Zgodnie z ustaleniami M. Gumowskiego pieczęć większa Aleksandra była notowana od 1502 r. do końca panowania króla³⁵. Wydaje się, że ten pogląd jest słuszniejszy, aniżeli sugestia Z. Piecha, wyrażona przezeń na marginesie rozważań o herbie Prus Królewskich. Badacz ów przypuszczał bowiem, że pieczęć ta, na której wspomniany herb pojawił się po raz pierwszy od dłuższego czasu, występowała od „początków panowania króla (1501)”³⁶. Przypomnijmy, że elekcja Aleksandra nastąpiła 30 IX 1501 r., a koronacja miała miejsce dopiero 12 XII 1501 r. Należy przypuszczać, co sugerował już Marek A. Janicki, że typariusz pieczęci wielkiej powstał między październikiem a grudniem tego roku³⁷, przy czym prawdopodobnie jej pierwsze użycie mogło nastąpić dopiero po koronacji. Wedle ustaleń wspomnianego badacza najstarsze dokumenty, pod którymi przywieszono pieczęć wielką pochodzą dopiero z początku 1502 r. (wystawione 12 i 18 stycznia)³⁸. Natomiast najwcześniejsze źródło gdańskie, na którym pieczęć tę zastosowano, to królewski list wysłany z Sandomierza 27 V 1502 r.³⁹, co zdaje się, łącznie z ustaleniami M.A. Janickiego, dodatkowo wzmacniać przypuszczenia M. Gumowskiego.

Odnieść się także wypada do sugestii Z. Piecha dotyczącej tego, że układ pieczęci centralnej (Orzeł Królestwa, litewska Pogoń, ruski Lew, Orzeł Prus Królewskich) po raz pierwszy w dziejach polskiej sfragistyki monarszej oddaje dokładnie wspomnianą wyżej legendę pieczętną⁴⁰. Zgadza się w pełni z pomysłem wspomnianego badacza, musimy jednak wskazać na jeszcze jedno źródło kształtu herbu centralnego⁴¹. Wydaje się bowiem, że nawiązuje on nie tylko do legendy z pieczęci, na której został umieszczony, ale również do skróconej tytulatury monarchów polskich z dynastii jagiellońskiej używanej od inkorporacji Prus (*Rex Polonie, magnus (względnie supremus) dux Lithuanie, Russie*

³³ Herb ten wprawdzie jest przez S.K. Kuczyńskiego (*Polskie herby ziemskie. Geneza, treść, funkcje*, Warszawa 1993, s. 36, 122) i Z. Piecha (*Monety*, s. 69) opisywany jako herb Kujaw (województwa brzeskiego i inowrocławskiego), ale identyczne były herby ziem (województw) łęczyckiej i sieradzkiej, różniące się od herbu kujawskiego i od siebie wzajemnie wyłącznie barwami tarczy i godła (S. K. Kuczyński, *Polskie herby*, s. 13 n., 44, 80 n.) czego oczywiście w monochromatycznej z natury pieczęci oddać nie sposób. Sądzę, że ten herb na pieczęciach władców jagiellońskich w rzeczywistości eksponuje znacznie większy zakres terytorialny, nie odnoszący się wyłącznie do Kujaw, pozwalając jednocześnie na swoiste „zaoszczędzenie” na powierzchni pola pieczęci.

³⁴ Por. fot. 5. M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 22 (z niepoprawną identyfikacją); S.K. Kuczyński, *Polskie herby*, s. 36 (tu opis herbów tarczy centralnej prawidłowy), 122 n. (tu opis herbów tarczy centralnej mylny); Z. Piech, *Monety*, s. 69 n.; tenże, *Austriacki*, s. 584; M.A. Janicki, *Datowanie*, s. 29 n.; *Pieczęcie*, s. 30.

³⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 22.

³⁶ Z. Piech, *Monety*, s. 71.

³⁷ M.A. Janicki, *Datowanie*, s. 32.

³⁸ Tamże, s. 31.

³⁹ AP w Gdańsku, 300D4.564. Należy przy tym wyrazić obawę, czy daty wystawienia wspomnianych dokumentów (12 i 18 stycznia) istotnie wyznaczają ścisły *terminus ante quem* wejścia pieczęci wielkiej do użytku. Pamiętać trzeba, że akcję prawną i wygotowanie dokumentu oraz przywieszenie pieczęci mógł dzielić znaczny odcinek czasu. Podobnych zastrzeżeń nie ma w przypadku pieczęci na źródłach epistolarnych.

⁴⁰ Z. Piech, *Monety*, s. 70.

⁴¹ Nie będziemy w niniejszym tekście zajmować się problemem źródła inspiracji graficznego układu pieczęci wielkiej Aleksandra, zgadzamy się bowiem w pełni ze zdaniem M.A. Janickiego, *Datowanie*, s. 29, przyp. 72, że najbliższym wzorem były pieczęcie wielkie Władysława Jagiellończyka jako króla Czech i Węgier, używane przezeń po 1490 r.

Prussieque dominus et heres), a umieszczanej na dokumentach mniejszej wagi, zwłaszcza zaś na królewskiej korespondencji⁴². Pieczęć wielka Aleksandra przez kształt herbu centralnego podkreślała zatem także tytułaturę władców umieszczaną na znacznej części dokumentów i listów, które uwierzytelniała, pełniąc wraz z tytułaturą znaczącą i uzupełniającą się wzajemnie rolę propagandową.

Należy uznać także za bardzo wnikliwe uwagi Z. Piecha dotyczącą tego, że na pieczęci wielkiej Aleksandra Orzeł Prus Królewskich po raz pierwszy znalazł się w herbie centralnym, a nie w wieńcu herbowym, jak w pieczęci majestatowej Kazimierza Jagiellończyka, a nadto, iż herb ów powrócił na polskie pieczęcie monarsze po pewnej przerwie (nie widać go na zarejestrowanych dotychczas pieczęciach Jana Olbrachta). Miejsce herbu Prus Królewskich w skwadrowanym herbie centralnym pieczęci wielkiej króla znacznie podnosiło prestiż tego kraju, ponieważ został on uznany za jedną z najważniejszych części składowych unii polsko–litewskiej⁴³. Z uznaniem należy również odnieść się do sugestii wspomnianego badacza, że takie wyeksponowanie herbu Prus było związane z dyplomatycznym konfliktem Polski z zakonem krzyżackim, tłącym się od panowania Jana Olbrachta. W latach 1504–1506 konflikt ten przeszedł w fazę ostrą, gdy zakon podjął otwartą próbę rewizji traktatu toruńskiego z 1466 r.⁴⁴

Słuszne uwagi Z. Piecha nie wyczerpują jednak możliwości ideologicznej interpretacji tak znacznego uhonorowania herbu Prus Królewskich na interesującej nas pieczęci, a także innych jej elementów. Oto bowiem zwierzchność króla polskiego nad wielkimi miastami pruskimi, Gdańskiem, Toruniem i Elblągiem oraz biskupstwem warmińskim, a zapewne i nad całym obszarem Prus Królewskich była kwestionowana jeszcze przez jeden, obok krzyżaków, ośrodek polityczny — Cesarstwo. Król rzymski Maksymilian I Habsburg działający rzecz jasna przede wszystkim w swoim własnym dynastycznym interesie, podjął tam trud reformy funkcjonowania państwa, polegający na dążeniu do zwiększenia centralizacji. Maksymilian już od 1491 r. domagał się od Gdańska, uważając to miasto za podległe władzy cesarskiej, pomocy finansowej, co spotkało się wówczas z oporem ze strony Kazimierza Jagiellończyka. Z czasem żądania króla rzymskiego poszerzały się na inne miasta pruskie oraz biskupów warmińskich. Po sejmie wormackim z 1495 r. żądał on od wielkich miast pruskich nie tylko subsydiów, ale także uchwalonego tam podatku tzw. „powszechnego feniga” oraz podporządkowania się orzecznictwu powołanego wówczas sądu kameralnego Rzeszy we Frankfurcie nad Menem. Odmowa uznania przez miasta pruskie, w wyniku kategorycznego zakazu Jana Olbrachta, jurysdykcji frankfurckiego sądu doprowadziła w 1497 r. do nałożenia na nie banicji cesarskiej, która — choć niekiedy zawieszana — została zniesiona dopiero za rządów Zygmunta Starego⁴⁵. Z problemem tym zetknął się na samym początku swego panowania również Aleksander. Już na zjeździe koronacyjnym w Krakowie wojewoda malborski Mikołaj Bażyński poruszał tę kwestię w interesie Gdańska w rozmowie z królem, o czym poinformował tamtejszą radę w liście z 19 XII 1501 r.⁴⁶ W styczniu 1502 r. doszło nadto do wznowienia podatkowych roszczeń Maksymiliana, co spowodowało eskalację konfliktu dyplomatycznego, niewygasłego do końca panowania Aleksandra⁴⁷.

⁴² I. Sułkowska–Kurasiova, *Polska kancelaria*, s. 60; por. też kilkaset listów królów polskich z zespołów 300D2–4, przechowywanych w AP w Gdańsku, w których stosowana jest wyłącznie tytułatura tego typu.

⁴³ Z. Piech, *Monety*, s. 71 n.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ ASPK, t. 2, wyd. M. Biskup, K. Górski, Toruń 1957, s. 392 n.; tamże, t. 3/1, wyd. ciż, Toruń 1961, s. 19 n., 204 n., 215–219, 222 n., 256–260, 279–282; tamże, t. 3/2, wyd. ciż, Toruń 1963, s. 5–6, 8, 10–13, 15, 90, 93 n., 106 n., 124–126, 154, 169 n., 173 n., 177–186, 188 n., 195–197, 200–202; tamże, t. 4/1, s. 4–7, 9 n.; M. Biskup, *Czasy Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 1 (połowa X w.–1572), red. tegoż, Warszawa 1982, s. 531 n., 544–547; tenże, *Polska a zakon krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus krzyżackich*, Olsztyn, 1983, s. 50–53, 92, 136, 143–146; K. Baczkowski, *Państwo polskie i litewskie w koncepcjach politycznych Maksymiliana I*, w: tegoż: *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*, Kraków 2012, s. 546, 548–551.

⁴⁶ ASPK, t. 4/1, s. 27 n.

⁴⁷ *Akta Aleksandra*, nr 50 (=ASPK, t. 4/1, s. 30 n.), 70 (=ASPK, t. 4/1, s. 38), 94, 97, 113 (=ASPK, t. 4/1, s. 50 n.), 118, 122 (=ASPK, t. 4/1, s. 52), 135 (=ASPK, t. 4/1, s. 57 n.), 151 (=ASPK, t. 4/1, s. 65), 154 (=ASPK, t. 4/1, s. 67), 160, 200, 201, 204, 232, 319; ASPK, t. 4/1, s. 32–36, 48, 58 n., 101 n., 159–164; t. 4/2, wyd. M. Biskup, K. Górski, Toruń 1963, s. 76, 96 n.

Wydaje się zatem, że nie tylko konflikt z pruską gałęzią zakonu, ale także roszczenia Maksymiliana I jako zwierzchnika Cesarstwa do sprawowania pewnych form władzy nad Prusami Królewskimi, wpłynęło na umieszczenie po raz pierwszy herbu tej ziemi w złożonym herbie centralnym na pieczęci polskiego władcy.

Nie można wykluczyć, że ideologiczny konflikt z Cesarstwem Maksymiliana I znalazł swoje odbicie także w umieszczeniu w wieńcu herbowym aleksandrowej pieczęci, po raz pierwszy w dziejach polskiej sfragistyki monarszej, herbów ziem lennych: gospodarstwa mołdawskiego i księstwa zachodniopomorskiego. Być może miało to zaznaczyć fakt, że Królestwo Polskie, podobnie jak Cesarstwo ma swoje lenna, zatem jest wspólnotą państwową równą mu na arenie międzynarodowej. Umieszczenie herbu z Gryfem księstwa zachodniopomorskiego należy wręcz uznać za rewanż ideowy na roszcującym sobie prawa do Prus Królewskich Cesarstwie, ponieważ księstwo to było ewidentną częścią Rzeszy, a podległość książąt zachodniopomorskich królowi polskiemu, wynikała wyłącznie z dzierżenia przez nich ziem lęborskiej i bytowskiej, będących częścią Prus⁴⁸. Nie można wszakże wykluczyć, że odzwierciedlało to rysujące się dążenia króla i jego otoczenia do dokonania faktycznego politycznego rewanżu na Maksymilianie przez skłonienie księcia zachodniopomorskiego Bogusława X do uznania zwierzchności lennej Aleksandra. Doszło do tego dopiero w 1503 r., choć układ ten nigdy nie wszedł w życie⁴⁹.

Zadanie roszczeniowe miało zresztą również umieszczenie na pieczęci większej króla herbu gospodarstwa mołdawskiego. W momencie powstania tłoka pieczętnego Stefan Wielki nie uznawał bowiem zwierzchnictwa Aleksandra, tylko jego brata Władysława Jagiellończyka, jako króla węgierskiego⁵⁰.

* * *

Zaprezentowane wyżej uwagi wzmacniają tezę Z. Piecha o Aleksandrze Jagiellończyku jako monarsze przykładającym dużą wagę do propagowania ideologii władzy przez pieczęcie. Wyraźnie widać to nie tylko w przypadku jego koronnej i litewskiej pieczęci wielkiej, ale także w całym zespole pieczęci mniejszych, a także sygnetowych. Tych ostatnich znamy kilka: królewiczowską używaną do ok. 1503 r., litewską znaną z odcisku z 1500 r.⁵¹ oraz koronną sygnetową mniejszą (1502 r.). Osobno należy wymienić polską pięciopolową herbową pieczęć beznapisową, stanowiącą dokładny odpowiednik herbu centralnego z polskiej pieczęci większej (odciskaną zresztą z jej typariusza). Interesująca pod względem ideologicznym okazała się również opisana w niniejszym tekście, a nieznaną do tej pory, polska pieczęć mniejsza, w której przedstawiono w sposób graficzny (herby Polski i Litwy pod wspólną otwartą koroną), program, z którym Aleksander wystąpił podczas starań o polską elekcję: trwałego połączenia tronów królewskiego i wielkoksiążęcego. Dokonana tu analiza zdaje się też wskazywać, że ideologicznej wymowy jego pieczęci wielkiej, na której po raz pierwszy w złożonym herbie centralnym wystąpił herb Prus Królewskich, a w wieńcu herbowym herby lenników (księstwa zachodniopomorskiego i Mołdawii) nie można wyjaśniać jedynie przez pryzmat konfliktu z zakonem krzyżackim, próbującym podważyć ustalenia traktatu z 1466 r. Sądzymy natomiast, że jej powstanie w tym kształcie stanowiło jeden z elementów ideologicznej walki z Cesarstwem Maksymiliana I Habsburga, nie tylko w aspekcie sporu o uprawnienia Rzeszy wobec Prus Królewskich. Rejestracja odcisków pieczęci ze zbiorów gdańskich pokazuje także,

⁴⁸ Mniej prawdopodobna wydaje się sugestia (S.K. Kuczyński, *Polskie herby*, s. 37), że podstawę do umieszczania herbu księstwa zachodniopomorskiego na pieczęci wielkiej Aleksandra dawała przysięga lenna Wacława VII z 1390 r. Nie sądzę bowiem, aby uważano ją za wiążącą na początku XVI stulecia. Nie przykładał do niej większej wagi także Władysław Jagiełło, któremu wspomniany książę złożył hołd, skoro herbu księstwa zachodniopomorskiego nie umieszczał na swoich pieczęciach.

⁴⁹ M. Biskup, *Czasy Jana Olbrachta i Aleksandra*, s. 566 n.

⁵⁰ I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996, s. 184–193.

⁵¹ Por. fot. 6. Po raz pierwszy opisana: E. Rimša, *Nežinomi*, s. 111–113.

że Aleksander w przeciwieństwie do Jana Olbrachta, w znacznie szerszym stopniu wykorzystywał pieczęć wielką do propagowania ideologii monarszej przez uwierzytelnianie nią korespondencji. O ile w przypadku starszego ze wspomnianych Jagiellonów znamy tylko cztery przypadki użycia jej na listach do gdańskiej rady⁵², to jego młodszy brat zastosował ją aż czternaście razy⁵³ i to mimo tego, że jako król polski panował krócej, a jego pieczęć wielka funkcjonowała w latach 1502–1506. Aleksander nie obawiał się również zmieniać pieczęci, gdy zawarte na nich treści przestawały odpowiadać jego aktualnym potrzebom. Widać to wyraźnie w przypadku zastąpienia w 1503 r. sygnetu królewiczowskiego przez pięciopolową pieczęć herbową. To także stanowi kontrast wobec praktyki Jana Olbrachta, który swojego sygnetu, z którym dysponował już na Węgrzech w 1491 r., używał aż do śmierci w 1501 r.⁵⁴

Remarks on the Seals of Aleksander Jagiellon

Material from the State Archive in Gdańsk made it possible to identify an unknown seal of Aleksander Jagiellon with the coats of arms of Poland and Lithuania under an open crown. Sources from the same archive had also served the determination that the five-field armorial seal without an inscription used by Aleksander Jagiellon is an exact counterpart of the central coat of arms from his great seal (a quadrated shield with the coats of arms of Poland, Lithuania, Rus' and Royal Prussia with a heart-shield featuring the dynastic coat of arms of the Habsburgs). The presented remarks support the thesis proposed by Z. Piech about Aleksander Jagiellon as a monarch who attached considerable importance to the propagation of the ideology of authority by means of seals. This approach is clearly discernible not only in the case of his Polish and Lithuanian great seal but also within the whole set of smaller seals and seal rings, whose several examples include: a seal from the ducal period used also in the initial stage of the reign (to ca. 1503), a Lithuanian seal (known from a cast from 1500), and a Polish smaller seal ring (1502) referring to the graphic and ideological form of one of the Polish smaller seals. In contrast to Jan Olbracht, Aleksander employed the great seal much more often for propagating current monarchic ideology by using it to authenticate correspondence. Aleksander was not afraid of changing seals when their contents no longer corresponded to current needs. In 1503 he replaced the „ducal” ring by a five-shield armorial seal as compared to Jan Olbracht who used his seal ring already before he left for Hungary in 1491 until his death in 1501.

Aleksander Jagiellon also made conspicuous use of the motifs occurring in the seal for the purpose of propagating current monarchic ideology. Take the example of the Polish smaller seal, described in this text and unknown up to now; it is a graphic presentation (the coats of arms of Poland and Lithuania under a joint open crown) of a programme stressing a permanent merge of the royal throne and that of the grand duke. Moreover, the ideological message of the great seal (which in the central coat of arms for the first time features the coat of arms of Royal Prussia and in the armorial wreath — the coats of arms of the vassals: the duchy of Western Pomerania and Moldavia) cannot be explained only through the prism of a conflict with the Teutonic Order attempting to undermine the treaty of 1466. Its establishment in this particular shape was one of the elements of the ideological struggle waged with the Empire of Maximilian I Habsburg not merely within the context of a dispute concerning the rights of the Reich towards Royal Prussia.

⁵² AP w Gdańsku, 300D3. 471, 501; 300D4.532, 534.

⁵³ Tamże, 300D4.564 (tylko ślad), 583, 587, 592, 596, 608, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 636, 638.

⁵⁴ Tamże, 300D3.456 (tylko ślad), 459, 470, 479, 485, 490, 491, 492, 493, 495, 496 (tylko ślad), 497, 498 (tylko ślad), 499, 500, 502, 503 (tylko ślad), 504, 509 (tylko połowa pieczęci), 510, 511, 512, 514; 300D4.516, 518, 520 (tylko ślad), 521, 522, 523, 524, 527, 528, 529, 530, 533, 538, 539, 540, 541, 542, 543 (tylko fragment), 544, 545 (tylko ślad), 546 (tylko fragment), 547, 549; APG, 300D17E.12.

1. AP w Gdańsku, 300D4.561, 17 III 1502

2. AP w Gdańsku, 300D4.565, 12 VII 1502

3. AP w Gdańsku, 300D4.628, 22 XII 1505

4. AP w Gdańsku, 300D.4.630, 23 II 1506

5. AP w Gdańsku, 300D.4.602, 22 IV 1505

6. AP w Gdańsku, 300D.8.131, 5 VI 1500